

לשון השועל וזנבו

.א.

באר אחת היתה בחצר, גלגל היה לה לבאר ועליה סובב חבל ודליים קשורים בשני קצותיו. בתחתית הבאר נלכד שועל. בא גדי ועמד בקצה הבאר, פיתחו השועל לרדת אליו, ירד הגדי ושניהם לא יכלו לעלות. נשען הגדי על הקיר בעצת השועל, טיפס השועל על הגדי עלה מן הבאר וברת. זה הוא עיקרו של הסיפור 'הגדי השובב', שעיבד לוין קיפניס.¹

מקור הסיפור הוא במשליו של איסופוס²:

שועל אחד נפל לתוך באר ולא יכול לצאת ממנה. תיש שתקפו צמא עבר על אותה באר ובראותו את השועל בתוכה שאל אותו, אם טובים המים. שמח לבו של השועל למקרה שבא לידו ופתח בשיר שבח למים באומרו שהם מצוינים ומועילים והזמינהו לרדת למטה. בצמאו הרב לא הרבה התיש במחשבות וירד לתוך הבאר. לאחר ששבר צמאו, נמלך בשועל על דבר היציאה. אמר לו השועל יודע אני דרך טובה, אם אך תאבה שנינצל גם שנינו, הואל אפוא השען את רגליך הקדמיות על הקיר, זקוף את קרניך ואני אקפץ למעלה ואמשוך ואעלה גם אותך. נשמע התיש ברצון לפיתויו, והשועל טיפס על גבו של התיש, על כתפו ועל קרניו, עד שהגיע אל פי הבאר, ואז עלה ממנה והסתלק. וכשהוכיח אותו התיש על שהפר את ההסכם שביניהם, פנה אליו השועל ואמר "תיש, תיש, אלו היה לך שכל במידה שיש לך שערות בזקנד, לא היית יורד למטה, לפני שחקרת לדעת, כיצד עולים משם".

לה פונטיין³ עיבד משל זה, והרי הוא בתרגומו של יונתן רטוש:

1 הסיפור נדפס בסדרת המעשיות 'טוב לקרוא', מעשיות כתובות בידי לי קיפניס, הוצאת שמואל זימזון, תל אביב 1973.

2 משלי איסופוס, תרגום מיוונית שלמה שפאן, מוסד ביאליק, ירושלים תשליב, משל ריז עמי 104.

3 כל משלי לה פונטיין בתרגומו הקלאסי של יונתן רטוש, הוצאת פרידמן, ה'תשמ"ט, עמ' 134.

אלוף שועל היה הולך בשנים	אחר אחלץ גם אותך
עם ידידו התיש רב קרניים ;	אמר הלה טוב בדבר, חי זקני
זה לא הרחיק מהלאה לחטמו לראות	אשר לי, אודה כי עד עולם
וזה גדול היה במעשי מרמות.	סוד זה מני היה נעלם
הצמאון אלצם לרדת לבאר	השועל נחלץ את חבירו נטש
איש איש שם צמאו שבר.	אף דרשה נאה באזניו דרש
אחר שגם שניהם שתו די והותר	לעררו לארך אפים.
מה נעש דוד? לתיש השועל אמר:	לו, אמר, השפיעו לך שמים
לא די לשתות צריך לצאת גם כן.	תבונת לב, כזקן על הסנטר
שא נא הרגלים, קרניך אף הן!	ולא ירדת כן אל הבאר
התיצב לעומת הקיר, על גבך	בקלות ראש. שלום, אני בחוץ
אטפס תחילה,	התאמץ לצאת, כל כח התאזור
אחר בקרניך, אעלה.	כי אני לי ענין נחוץ
בכת זו התחבולה	ואצה לי דרכי, לשהות איני יכול
אצא מן המקום הזה	סוף דבר במחשבה תחילה שקול.

קיפניס' עיבד משל זה גם בדרך אחרת. הוא קבע אותו בתוך שרשרת מקרים שמעורב בהם גם העורב. השועל, זנב השבולת, מצא עצמו לגודל טפשותו בבור מים. וכששמע את קול התיש התחכם מתחתית הבור ומשכו אל הבור.

והתיש היה עיף וצמא עד מאוד, שאל את השועל: היש מקום גם לי בבור? גם לי גם לך? - ענה השועל. - ומים זכים וקרים יספיקו גם לי? - שאל שנית התיש. גם לי, גם לך? - ענה השועל. - גם לטבילה גם לשתיה? - שאל התיש בשלישית. - גם לטבילה וגם לשתיה! ענה השועל. קפץ התיש אל תוך הבור - קפץ השועל כנגדו ועלה על גב התיש, ומגבו - על ראשו; ומראשו - על קרניו; ומקרניו קפץ קפיצה גדולה ועלה מן הבור. זה הוא כאמור עיבוד אחר של משל השועל והתיש של איסופוס. משל דומה מצוי אף הוא בספרותינו בסיפורו של שמחה בן ציון.

4 . על שתיים ועל ארבע, ציורים נחום גוטמן, עמ' 66-69.
 5 . שם, עמ' 66-69.
 6 . שם, עמ' 66-69.
 7 . שם, עמ' 66-69.

ב.

שמחה בן ציון, הוא שמחה אלטר גוטמן, עסק בתחומי ספרות רבים. הוא חיבר סיפורים, פואמות, נובלות היסטוריות. הוא תרגם מיצירות המופת של השירה הגרמנית וחיבר מונוגרפיות על בני בילי"ו והמושבות נס ציונה וגדרה. ידיו רבו לו בחיבור ספרי לימוד לילדים, ובעריכת חוברות לילדים. כתביו קובצו בכרך אחד ונוספו עליהם ציורים של בנו נחום גוטמן.

בן ציון חיבר שלושה סיפורים בחרוזים. הסיפורים יצאו לאור בהוצאת שחרית, ספריה לילדים ולנוער מטעם משרד החינוך והתרבות והסתדרות המורים בישראל ועוטרו על ידי בנו נחום גוטמן. בן ציון כלל בו את הסיפורים: סנדלים בלים, מעשה בשיבוטא ומעשה בשליח ציבור שעשה בחכמת הדיבור. הקובץ נקרא 'סנדלים בלים' על שם הסיפור הראשון. הסיפור הראשון הוא כדברי המחבר: "מסורת תמה, בדרך אלמקאמה, שחברה לישראל, מחכמת ישמעאל". הסיפור השני, מעשה בשיבוטא, מספר בתלומו של עני מרוד, הקונה דג ומשליכו אל הים והדג ממלא לו את שאיפות ליבו. אנו נרחיב בסיפור השלישי על שליח הציבור העושה בחכמת הדיבור (עמ' 119-148).

הסיפור נחלק לשלושה פרקים. פרק א מספר במה שנאמר במשלי יג, כה, "צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר". ארי עשה סעודת יום הולדת לאשתו, הזמין את החיות לחופת כבוד שנארגה מעורות האויבים שהוכרעו על ידו. השועל התנדב לקדם את הארי ואשתו בדברי שבח, אבל תבע לאכול את ארוחתו לפני בא הארי ואשתו. הוא ביקש עוד מן החיות המוזמנות שיאמרו את הפסוק "במהרה, במהרה בימינו, אמן" אחר כל שבח לארי. אכל השועל ושבע וניסה את קהל החיות בפסוק החוזר. בא המלך הארי ואשתו עמו והחיות קבלוהו בשיר ובשבת, השועל בראש המשבחים והחיות אחריו בחלקם בפסוק שבפיהם. וכאן זמם השועל וחרז: "אשרי היושבים בחופת עור שונאים" והראה באצבעו על חופת האוהל והוסיף ואמר, "יכשם שישבנו בצל אלה העליונים, כן נזכה עוד לחסות בצל שני התחתונים". הארי המלך ואשתו הם שני התחתונים. לא היה זה שבח אלא קללה. אבל החיות לא נכשלו ולא הוסיפו את החרוז במהרה במהרה, להוציא הזאב. המהומה שהתעוררה היתה רבה, והכל עזבו בפחד ובבהלה את הסעודה. הרבה רשעות ולעג הוליד השועל על המלך ועל החיות. לעג על המלך, שעשה את מקום השמחה וכמו הכתרה למקום תרפה, ורשעות לחיות, שהוא אכל ושבע והחיות רעבו וברחו.

השועל והזאב ברחו יחד מן המהומה והתחבאו במאורה, הזאב רעב והשועל שבע. ועל כך קוראים את הפסוק במשלי, "צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר". הלא כן הוא?

בפרק השני ובפרק השלישי יבקש השועל להימלט מן הזאב השומר את צעדיו. והזאב שירעב עוד בשני פרקים אלה יאיים שוב ושוב לסלק את רעבונו בבשר השועל ולהיפרע ממנו. עשיית השועל בתכמת הדיבור תצילנו שוב ושוב משיני הזאב. תחילה השועל פיתה בדיבור פיו את הזאב לחפש מאכלות דשנים ביום שישי אצל שכונת היהודים המכינים לשבת. השועל נשאר בחצר בקצה השכונה, טרף תרנגולת שמנה ונהנה מבשרה. והזאב הלך לשוק ליטול שם את חלקו במאכלי היהודים. ראוהו היהודים והכוהו במקל, באבן, בקלשון ובכל כלי היפה להכאה. חזר הזאב אל השועל מבויש, מוכה ורעב ובא בחמתו לבשר השועל. אבל השועל תלה את התקלה באבי הזאב, שלא התהלך בנימוס עם יהודי שכונה זו. אבות אכלו בוסר, אמר לו השועל, ושיני בניס תקהינה (ירמיה לא, כח). פונדק קרוב יש כאן ואפשר לשבור שם הרעב, יעץ לו השועל.

הפרק השלישי, "צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו" (משלי יא, ח), מספר בפונדק, שלא היה פונדק אלא בדיבורו של השועל. בדרך, המובילה לפונדק של בדותא, עצרו השועל והזאב ליד באר. קפץ השועל וירד לעומק הבאר בדלי הקשור אל חבל. מעומק הבאר הוא עורר את הזאב להצטרף אליו. דמות הלבנה שהשתקפה במים היתה כעין חריץ גבינה וקולות ההנאה שהשמיע השועל מן הבאר שכנעו את הזאב והוא קפץ אל הדלי השני הקשור בחבל ומשתלשל משני צידי מקל, הנתון על גבי הבאר. הזאב הכבד העלה את השועל הקל. ירד הזאב הכבד והשועל הקל עלה וקפץ ויצא מן הבאר. קודם שהלך קרא השועל לזאב ואמר לו: "קצב בן קצב, עמוד על דבר תורה, כי זהו שנאמר צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו". ובגודל צדקתו הוא נפרד מן הזאב: "שתה וזכרתני וברוך שפטרני".

הפרק השני והפרק השלישי מספרים על מאורעות הזאב והשועל זה עם זה. הם התחברו יחד בשעת בריחתם מן הסעודה לארי ולאשתו. אין ביניהם אהבה כי אם איבה. האחד קטן, ערום ורשע והשני גדול, טיפוש וחי על גבי עצת אחרים. הפרק הראשון מופרד מן האחרים. הארי והשועל הם גיבוריו, והזאב נקשר אל השועל רק בשני הפרקים הבאים. הבחנה זו מוכחת גם מצד מקורות הפרקים. פרק א הוא עיבוד של המשל המצוי בילקוט שמעוני, אחשוורוש, סי' תתרנ"ד:

ר' הוה משתעי אריא עבד סעודתא לכל חיתא ובעירא ועבד להון גנא ממשכי דאריותא כיון דאכלו אמרי מאן אמר לן זמרי תלו עיניהון בהדין תעלא אייל עניין אתון לי מאי דאנא אמר אייל הן דלי עיניה כלפי משכי עילאי אמר מאן דאחמי לן בעילאי יחמי לן בתתאי⁵.

וזה תרגומו :

ר' היה מספר, אריה עשה סעודה לכל החיות והבהמות ועשה להם סוכה מעור אריות. כיון שאכלו אמרו, מי יאמר לנו שיר שבת. תלו עיניהן בשועל, אמר להם, עונים אתם לי מה שאני אומר, אמרו לו הן, הגביה עינינו לעור העליון. אמר, מי שהראנו בעליונים יראינו בתחתונים⁶.

שני הפרקים האחרים הם עיבוד של דברי רש"י במסכת סנהדרין לט, א ד"ה אבות אכלו בוסר, וז"ל :

משל הוא שרימה השועל את הזאב ליכנס לחצר היהודים בע"ש ולתקן עמהם צרכי סעודה ויאכל עמהם בשבת וכשבא ליכנס חברו עליו במקלות, בא להרוג את השועל אמר לו הלקוך אלא בשביל אביך, שפעם אחת התחיל לסייען בסעודה ואכל את כל נתח טוב, אמר לו ובשביל אבא אני לוקה, אמר לו הן האבות יאכלו בוסר וגוי אבל בא עמי ואראך מקום לאכול ולשבוע, בא לו על הבאר ועל שפתו מוטל עץ והחבל מושכב עליו ובשני ראשי החבל שני דליים קשורים, נכנס השועל בדלי העליון והכביד וירד למטה ודלי התחתון עלה, אמר לו הזאב למה אתה נכנס לשם, אמר לו יש כאן בשר וגבינה לאכול ולשבוע והראה לו דמות הלבנה במים כדמות עגול כמין גבינה עגולה, אמר לו אני היאך ארד אייל הכנס אתה בדלי העליון, נכנס והכביד וירד ודלי שהשועל עליו עלה, אייל היאך אני עולה, אמר לו צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו, לא כך כתוב מאזני צדק וגו'.

האבחנה שבין מקורות הסיפור המחרוזת של בן ציון על השועל, שליח הציבור העושה בחכמת הדיבור, נותנת טעם לשוני שבין גיבורי הסיפור השונים בפרקי הסיפור.

אומנות מכובדת אימץ לעצמו השועל, היא אומנות הדיבור. לשונו ארוכה ומפותלת וכל מעוות יוצא ממנה מתוקן. אומנות כזו היא עיקר בפואימה הצרפתית העתיקה Roman de Renant. פואימה זו משתלשלת לה מן המשלים האיסופיים, שבימי הביניים התפתחו לסיפורים עממיים הנמסרים בעל פה או

5 צילום דפוס ראשון שלונקי רפ"ו, הוצאת מקור בע"מ, ירושלים תשל"ג.

6 כלומר, מי שהראנו יושבים בסוכת העליונים יראינו יושבים בסוכת התחתונים.

בכתב. ברומן זה רנרט עושה השועל שימוש נרחב באומנות הדיבור. הוא מגן על עצמו מאשמת מאשימו. פעמים הוא הופך את האשמה על יריביו ופעמים הוא משים פניו להתנצל על רשעותו וליטול עונש הראוי לו אבל ליבו פונה להינצל ממנו ברשעות אחרת. השקר שבפיו ובקשת המחילה נאמרים בלשון הקונה את אזני השומעים. עיקר המאבק הוא בין השועל ובין הזאב. גם הדב והחתול והשפן וחיות אחרות נפגעו על ידו ונפלו במזימותיו, אבל המקום הנרחב נקבע ברומן לפגיעות השועל בזאב. כל פגישה ביניהם השועל גורם והזאב נפגע. בפרק האחד עשר ברומן⁷, מתאמץ הזאב לפקוח את עיני המלך האריה שלא ידבק במתק לשון השועל. הוא מזכיר שלושה מקרים של פגיעות השועל. פעם אחת שיקר השועל את אשת הזאב, שיש בזנבה סגולה של ציד דגים. היא הטבילה את זנבה במי הים על פי עצת השועל וחיכתה שהדגים ייצודו בו. הזנב קפא במים, והיא ובעלה חילצוהו במאמצים מן הקרח. שמע מאמצי החילוץ אסף סביבם אנשים, שהכום ופצעו. עוד פעם אחת שיקר השועל את אשת הזאב. הוא ירד לתחתית באר בדלי הקשור בחבל אל דלי אחר וסובב על גבי מוט. וכשנלכד בתחתית הבור הוא פיתח את אשת הזאב לרדת בדלי השני לאכול מן הדגים שהוא שבע מהם. נכנסה אשת הזאב והורידה את הדלי בכח משקלה העודף על משקל השועל והעלתה אותו. בגובה הבאר, אמר לה השועל בלעג, כך נוהג העולם, האחד מתדרדר והאחר מתעלה על ידו. נלכדה שם אשת הזאב עד שבאו אנשים לשאוב מים, הם העלוה והכוה. פעם אחרת הלכו הזאב והשועל וגילו מאורה. היתה זו מאורת קופים. השועל נכנס בפחד והתידד עם הקופה וילדיה וזכה מהם לארוחה. אחר כך הוא שלח למאורה את הזאב, והוא הוכה וברח בבהלה. השועל הצטדק, שהוא הזהיר את הזאב לא לומר אמת. אם תחסוך את האמת ותשקר שקר רב, אמר לו, תזכה לכל מבוקשך. אבל אם תספר האמת תקח עמך השבט. הוא חוסיף אוהרה לזאב לומר במאורה הפך מראה עיניו. אבל חיות גסות, אמר השועל למלך, ועניות דעת אינן מבינות חכמה מה היא, ושונאות ערמה דקה, שאין להן בה חלק.

המקרה השני שתאר הזאב באזני המלך דומה למשל השני שהובא אצל רש"י.⁸ לעיל הובא משל איסופוס על השועל והתיש. שי שפאן הוסיף הערות לתרגום משלי איסופוס, וכך כתב: "מוטיב דומה במסכת סנהדרין ל"ט ע"א, שם

7 פואימה זו זכתה לעיבודים רבים. העיבוד הגרמני, רינקה שועל, תורגם על ידי טשרניחובסקי. ראה כתבי שי טשרניחובסקי. הוצאת ועד היובל, כרך י, שיר אחת עשרה, עמ' קסו-קפד.

ברש"י⁸ הקשר שבין משלי איסופוס והאיפוס רומן זה רנרט נדון כבר בעבר. סודר⁹ הבחין בין הסיפורים השונים, שדמות משתקפת בהן בתחתית הבור, לבין הסיפורים שנעדר מהם מרכיב זה. לדבריו הסיפורים על השועל המראה לזאב את הלבנה המשתקפת במים ואומר לו זה הוא חריץ גבינה משתלשלים מן הסיפורים על השועל המפתה את הזאב או את אשת הזאב לרדת לאכול דגים בתחתית הבור. וכולם באים במסגרת סיפורי איבת העולם שבין השועל והזאב. דברי רש"י הנזכרים אף הם כאלה, ומוצאם מן הסביבה שבה הילכו סיפורים אלה.¹⁰ גם פטרוס אלפונסי, הוא היהודי המומר שנקרא לפניו משה הספרדי, הביא בספרו *Disciplina Clericalis*¹¹ סיפור דומה:

שוורים לא עשו את מלאכתם. הזהירים האיכר, הזאב יאכל אתכם. שמע הזאב ושמח, וכשהתיר האיכר את שוריו דרש הזאב את השוורים שהובטחו לו. השיב לו האיכר, אם אמרתי, לא נשבעתי. הזאב עמד על דעתו והם הלכו לשופט. בדרך פגשו שועל וסיפרו לו על ויכוחם. אמר להם השועל אשפוט ביניכם משפט צדק, אבל אקדים ואדבר עם כל אחד מכם, אולי אפייס ביניכם, ויימנע משפט פומבי. הסכימו. אמר השועל לאיכר, תן לי תרנגול ולאשתי תרנגולת והשוורים לך. הסכים האיכר. ולזאב אמר השועל, כבר נהנית ועל כן עלי להתאמץ למענך בכח הדיבור. אני והאיכר באנו לדעה, שהוא יתן לך כיכר גבינה גדולה אם תניח את תביעתך. אמר לו הן. אמר לו השועל הנח את השוורים ובא ואראה לך היכן עושים את הגבינה ותבחר לך מהן כרצונך, הניח הזאב את האיכר ואת שוריו והשועל

8 עמ' 203.

9 Leopold Sudre, *Les Sources du Roman de Renart*, Slatkin Reprints, Geneve 1974, Reimpression de l'édition de Paris 1892, pp. 226-236.

10 בדברי רש"י יש שני משלים בלבד על השועל והזאב בשכונת היהודים ובבאר. בתלמוד נאמר "ג' מאות משלות היו לו לרבי מאיר ואנו אין לנו אלא שלש, אבות יאכלו בסר ושיני רשעים תכחינה, מאוני צדק אבני צדק, צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו". אבל בדקדוקי סופרים הביא גרסת כתב יד מינכן, "ואנו לא בא בידנו אלא אחד", ובהערה ט כתב: "וכ"ה בכת"י פי ובאה"ת ובילקוט כ"י ובפי"י ר"ח ובערוך ערך משל בדפוס הראשון קודם ר"מ ובג' רמ"ה ובכולן לידינו אלא אחת וכעין זה הוא בת' הגאונים בשני המקומות והנוסח לא בא לידינו הוא גם בילקוט". ובאוצר הגאונים לסנהדרין, שהוציא לאור ת"צ טויבש, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' שמג הביא על פי תשובות הגאונים הרכבי ס"י שסב משל אחר, על שועל שאריה בא לטרפו והשועל השיאו לטרופ אדם שמן. פחד האריה אבל השועל פייסו שהעונש יגיע רק לבן בנו. האדם ישב בגומץ וכשהאריה קפץ על האדם נפל בגומץ. על טענת האריה השיב השועל, שאבי אביו חטא והיה לו לחשוב על כך מתחילה. ועייש באגדות המהרש"א.

Peterus Alphonsi, *Disuiplina Clericalis*, Paris 1824, pp. 142-146.

11

הולך את הזאב אנה ואנה, וכשירד הלילה הביאו לבאר עמוקה. שם הראה לו את חצי הלבנה המשתקפת במים ואמר לו הנה הגבינה, רד ואכול אותה. ענה לו הזאב, רד אתה ואם לא תוכל להעלותה ארד ואעזור לך. היה שם חבל ושני דליים תלויים בו, כשאחד עולה אחד יורד. ראה השועל את הדבר וירד לתחתית הבאר. שמח הזאב ושאל למה לא תעלה את הגבינה, ענה לו השועל, איני יכול, הכיכר גדולה, רד אלי לבאר. ירד הזאב ועלה השועל וקפץ מן הבאר, והזאב שהניח את מה שלפניו למען מה שיהיה לו בעתיד הפסיד את הגבינה ואת השוורים.

המשל ביד הממשל הוא חומר ביד היוצר, רוצה מאריך בו, רוצה מקצר בו. ירצה יערבנו עם משלים אחרים, ירצה יספרנו לעצמו. העיבוד של קיפניס הולך במסורת משלי איסופוס, שאינו עושה שימוש בגליל עץ, בחבל ובדליים, אלא בטיפוס הזאב על התיש ועל קרניו. העיבוד האחר של קיפניס, שהוזכר ראשון, מציין בור מים ועליו גליל עץ, חבל ודליים הקשורים לו בשני קצותיו. פרט זה הוא המוטיב הבא ממסורת הסיפורים המתארים מאבק תמיד שבין השועל והזאב, כפי שמתואר בתרחבה ברומן דה רנט, אף על פי שעיקר הסיפור הולך במסורת משלי איסופוס. גם בן ציון ממשיך בסיפורו את מסורת איבת העולם שבין השועל והזאב, כי רש"י היה לו מקור.

ג.

לשונו הערומה של השועל מנעה ממנו עונש במשפטו לפני המלך והאריכה לו את חייו. גם זנבו ארוך ונאה. בן ציון לא התעלם מן הזנב וקבע לו מקום בסיפור (עמ' 140-142). אין אנו מוצאים אצל רש"י, מקורו של בן ציון, דבר על זנב השועל, אבל המעלעל במשלי איסופוס מוצא בו משל על זנב השועל.

שועל אחד נקצץ זנבו במלכודת. התבייש מאוד בדבר זה וחשב שחיו אינם חיים. מה עשה? החליט שיש להביא ליד כך גם את שאר השועלים, כדי שיוכל לחפות על מומו בצרת הרבים. כינס את כל השועלים והציע להם לכרות את זנבותיהם באמרו שלא זו בלבד שאין בהם נוי אלא שהם נטל מיותר לגמרי, שנתלה בהם. נכנס אחד מן השועלים לתוך דברו ואמר, אלולא היה הדבר לטובתך, ודאי לא היית משיא לנו עצה כזאת (משל ריב).

זנב השועל הוא חלק טוב שבו, ומאכילו גאווה. נקצץ הזנב מאכילו חרפה. ומן הביטוי בצרפתית Une queue de renard¹², זנב השועל, למדים אנו, שהוא התגלגל ממקום חיבורו אצל השועל ובא לשפת בני אדם. קושרים זנב שועל לאדם לשם צחוק ולעג. הזנב שנקצץ מן השועל וחובר לאדם נעשה לעג לשועל ולאדם.

שמשון לכד שלוש מאות שועלים ושם לפידיים בין הזנבות (שופטים יד, ד), אחר כך ברחו השועלים ואש בזנבם אל שדות הפלישתים. השדות הוצתו. זנב השועל נאכל באש לאט מחמת אורכו, ודי היה בזמן זה לשועל לרוץ אל השדות ולהתחכך בגידוליהן כדי לכבות את האש ובדרך זו לזרוק בהן אש.¹³

זנב השועל וזנבות בעלי החיים כולם הם עניין לסיפורים ולמשלים. יוזכר כאן שירו של ו' ביאנקי, שתורגם על ידי אלטרמן,¹⁴ על זנב המודיע על פקודת המלך לקצוץ את זנבות בעלי החיים, וכשבא הזנב לשועל אמר לו השועל, "יש לי זנב לא בכדי, לא רק נוי הוא ועדי, מהירות כלבים כרות, אך זנבי - טכסיס בטוח, את זנבי אטה ימינה - כלב פתי יאמינה, אז פתאום אסוב לשמאל... וחפש את יום אתמול".

גם חנניה ריכמן¹⁵ חרז סיפור בעשרה פרקים על השועל הגנדרן. הסיפור הוא על פי מעשיה רוסית על שועל שהרע לאנשים בזנבו. שוטר הענישו וקצץ לו את זנבו, והשועל מתנסה בעצת אשתו בהתקנת מזוודה, קומקום, ומטריה במקום זנבו.

השועל פתלתל וערום. באחד ממשלי איסופוס אומר השועל לנמר: "כמה אני עולה ביפיי עליך, שלא עורי מנומר אלא נשמתיי" (משל רי). אבל לעיתים יגברו אחרים על השועל, והממשלים יציגו את השועל בחרפתו.¹⁶ ביאליק, חבירו של שמחה בן ציון מימי הוראתם בחדר המתוקן, השתעשע עם השועל, ועשה אותו

12 ראה E. Cobham, Dictionary of Frase and Fuble, London, p. 743, הערך Renard, ועיין שם עוד בערך Reynard the Fox.
 13 וזה לשון הרד"ק: "למה שועלים, לפי שהשועל מנהגו לחזור לאחוריו לפיכך דבק הלפיד בין שתי הזנבות כי כל אחד מהם היה חוזר לאחוריו ולא היה נפרד מחבירו ומתוך כך הלפיד דבק בהם ואילולי כן היה זה הולך לפניו וזה הולך לפניו והלפיד נופל מביניהם. ורז"ל דרשו מאי שניא שועלים אמר שמשון יבא שועל שחוזר לאחוריו ויפרע מפלישתים שחזרו בשבועתם והיא שבועת אבימלך לאברהם". המדרש היה לרד"ק מקור הפירוש, ואולם חוזר לאחוריו אין פירושו הולך לאחור אלא חוזר בו מדבריו.
 14 נ', אלטרמן, לילדים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 150.
 15 מחרוזות אגדות, הוצאת שרברק בע"מ, תל אביב 1970, עמ' 165-209.
 16 ראה למשל אצל איסופוס המשלים רה, רז, רט, ואחרים.

למהתלה. השועל ברח ונמלט מפני ערמת התרנגולת. הוא פחד שהתרנגולת
הפצועה והצולעת תגבר עליו במאבק ותשא את זנבו בפיה לאות ניצחון.¹⁷

היתה שנת בצורת, שנת רזון, ותיטב בעינם עצת אדונם
לא מחיה ולא מזון. וימצאו כף: "יחי רבי גרונום,
כל בעלי כרבולת, אין כמוהו גבר,
אפרוח, תרנגול ותרנגולת, חכם למצוא שבר!"
לא מצאו מכולת, ותקם כל משפחת הנקרנים,
אין גרעין ואין שיבולת. עמד תרנגול רבי גרונום ויקרא:
"האספו אלי כל בעלי מקרא, אם על בנים,
תרנגולות ותרנגולים, קטנים וגדולים,
כל הקטנים עם הגדולים! בריאים וחולים,
גם אחת, הן כבד הרעב עלינו,
פיסחת, ולמה נשב עד מותנו,
דלה ורפה, אנחנו וכל משפחתנו,
ומשענתה תחת כנפה, לכן שמעו כל יוצאי ביצה,
צולעת אחריהם על ירך. הנה נא מצאתי עצה:
ויסעו כולם וילכו בדרך. נקומה כולנו ונצאה,
ביום השלישי וישאו את עיניהם, נלכה יחד אל הכפר,
נפשוט בשדה ובכר, והנה שדה שעורים לפניהם,
אולי נמצא מעט בר, והשדה מלא ברכה,
ונאכל ונשיב את נפשנו, די בר לכל המשפחה,
אנחנו וכל טפנו. ויקראו: "האת, האת, היתה
הלא ידעתם דבר העם ומשלו: הרוחה!"
משנה מקומו - משנה מזלו.
ועתה הגידו לי ואדעה, והימים ימי קציר ולקט,
בפני עם ועדה: ויחנו בשדה מול הגורן מנגד,
הטובה עצתי, אם דבר ריק הוא - ויאכלו לחמם בשקט,
קוקוריקו, קוקוריקו!" כל ימיהם כחגים,

17 שירים ופזמונות לילדים, דביר תל אביב, הדפסה רביעית תשלי"א, עמי קסט-קעו.

וריקם יצאה,
 ותלך בקצה המחנה לבדה,
 צולעת על משענתה ומדדה.
 הם בדרך ובן-שועל נער
 הציץ ממארבו ביער,
 וירא מחנה בני כנף
 עובר בהמון לפניו,
 וילטוש שן וינופף זנב
 ויאמר: "האת, טרף, רב טרף,
 סעודת יום וסעודת ערב!
 אל המחנה אתגנב מאחוריו
 ואשר יפול בכפי יזנב - וטורף".

המחנה אך עבר,
 וחשעול יצא לנסות דבר,
 ויגש אל הפיסחת.
 ויאמר בענוה ובנחת,
 וקולו מתוק כיון:
 "שלום לך, חמדת-עין,
 למי כל המחנה ומאין?"
 והתרנגולת הפיסחת
 גם היא חכמה ופיקחת,
 ותען: "מן המלחמה הוא שב,
 ועם שועלים עשה קרב
 וגם נפל מהם רב".

"יומה הדבר אשר בפיהם?
 [ימח שמם ושם אביהם!]"

"שלל אויבים הוא זנבות שועלים
 אשר זנבו מן החללים.
 להיות לנו למזכרת,

מלקטים בבר, מטילים ומהגים
 על גרגרים, על חרצנים וזגים,
 אוכלים ושותים ושמתים,
 מטילים ביצים ומגדלים
 אפרוחים. ויבא
 מקץ חדשים לצאתם
 נכספו התרנגולים לביתם.
 ויאסוף התרנגול את העדה
 ויאמר: "מהרו עשו לכם צידה.
 אפרוח, תרנגול ותרנגולת
 ישא בפיו שיכולת,
 קנה אחד לגולגולת,
 ולא נשוב הביתה ריקם -
 קוקוריקם, קוקוריקם!"

שמעו התרנגולים ששו,
 אצו, רצו, טסו,
 וכאשר צוו כן עשו:
 אל הגורן ירדו,
 ויצטידו,
 ויצאו כולם למסע
 ובפיהם המשא,
 שבלי שעורים מלאות ועבות,
 גדולות ושעירות כזנבות,
 גרגרים לשיכולת שתי מאות,
 ושערות - זקן ופאות.
 רק האחת,
 היה הפיסחת,
 מאין יכולת
 לשאת שיכולת,
 ריקם באה

לשם עולם ולתפארת,	"ואיה שללך אתי"
על הגבורות ועל המלחמות,	"זנבך, שועלי,
על הישועות ועל הנחמות,	נפל בגורלי,
ועל הניסים הגדולים	הוא יהיה שללי.
במלחמת השועלים והתרנגולים".	לכן יצאתי לקראתך,
	הנני, הנני עליך!"
	השועל שמע וחרד,
אז נסוג השועל מעט,	וינס אל ארץ אררט.
וישאל את התרנגולת בלאט:	

עורמת התרנגולת דוחה את עורמת השועל על דרך היפוך התפקידים ואולי מפני שיש בתרנגול בינה יותר מעורמת השועל. מקור הפיכה זו אינו המצאת ביאליק, היא קדומה ומצויה במשלי השועלים של ר' ברכיה הנקדן:¹⁸

התרנגול אמר לתרנגולת. אין עוד חיטה ושיבולת. ומדוע מתעצלים אנתנו. ורעב בעיר ומתנו. נלך ונלין בכפרים. כי לאחי גורן שעורים. ונשב שם שנה תמימה. סביב הגורן והערמה. ויצאו שניהם יחד. ללכת מחלך יום אחד. עד אשר באו העירה. ארץ חיטה ושעורה. שמה התרנגולת קיננה. בטרם אחרית השנה. אפרוחים בדמותה כצלמה. הבריאים שבעה המה. מלבד תרנגולת קטנה אשר חלתה. ובעת קראה אחרי עדתה. בדגן ברגליהם כמוה גלו. חלק כחלק יאכלו. ותהי להם הרווחה. אם הבנים שמחה. ובבוא עת קציר אמרו. לשוב למקום אשר בו גרו. ויאמר התרנגול: האזינו. לא נשוב ריקם אל עמינו. פן נהיה בעיניהם ללעב. כאשר באנו ממקום רעב. על מאמרי שמחו ושישו. ממני תראו וכן תעשו. כל אחד ואחד ישא בפיו שיבולת. תרנגול, אפרוח ותרנגולת. עד אשר במקום חיטה תבואו. וישן מפני חדש תוציאו. ותאמר התרנגולת: עצתך טובה ונכונה. תן חלק לשבעה

18 משלי שועלים לרבי ברכיה הנקדן, שוקן, ירושלים ותל אביב תש"ן, משל לב. המהדורה הותקנה על ידי אי"מ הברמן. הוא הוסיף מבוא קצר, וחלק מדבריו סמוכים על דברי ד"ש לאווינגר במאמרו הוספות על משלי שועלים של רבי ברכיה בן נטרונאי הנקדן, בודאפשט תרח"ץ. הברמן צרף עוד משלים על פי כתבי יד. משלים אלה הם תוספת של מעתיקים, משל קיז, הנקרא שעל זאב, מספר וריאציה אחרת של המשל המצוי במסורת רומן דה גרנט. שועל טעה לחשוב, שהלבנה המשתקפת בבאר היא גבינה. ירד מטה, וכשבא הזאב פיתחו להצטרף לאכילת הגבינה. ירד הזאב ועלה השועל, ויצא ואמר צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו. וכשבאה נערה לשאוב מים העלתה זאב. חברו עליו והכוהו, וירדפו כולם אחריו אל ארץ מגוריו.

וגם לשמנה. כל אחד בפיו שבולת נשא. השמיני לא יוכל משא. לשאת כי היה חולה. ותקראנה אתו כאלה. כי הלכו דרך הערבה. וחברתם למאוד ערבה. שועל בסבכי יער נחבא. וירא את כל ההמון בא. ויתבונן התרנגול כי לו. נושא עין ולכל חילו. ויאמר: פלצות בעתתני ולבי תעה. אומללה יולדת השבעה. כי מן האורב. הלז יבהלוני רעיונים. פן יבוא והכני אם על בנים. אך סוד נערים להימלט. פן יהיה עלינו שליט. כאשר שלט על אבותינו. כי מתאנה תמיד לנו. עוד זה מדבר וזה בא. האורב אשר שם נחבא. וילך לקראת החולה. ויאמר: למי אלה. ומה הם בפייהם מביאים. ויען: זנבות שועלים הם נושאים. איש בכחם מן השועלים לקטו. ועורם מעליהם הפשיטו. ויאמר השועל: אחרי אשר כזאת מעשיהם. למה אין בפיך כמו בפייהם. ויען לו: על כן יצאת לקראתי. כי את זנבך ציפיתי. לא תשוב עוד אל אוהליך. גורלי אפיל עליך. כשמוע זה השועל ברח. כאשר ירוץ הגבר אורח.

אין אנו באים לבחון את דרך העיבוד של ביאליק. די לנו לומר שהוא פישט את לשון ר' ברכיה וערב בו חזרות לשון ועיבוד של קריאת התרנגול. התרנגולת הפיסחת ריקם באה וריקם יצאה. לשון זה שאול ממגילת רות, שמלאה הלכה וריקם באה. אבל הדימיון מוליך אל המשל הידוע על השועל והכרם, שריקם בא בגדרות הכרם וריקם יצא ממנו. הכה השועל את השועל. בין כך ובין כך הוכה השועל בזנבו. ובמאבק שבינו ובין התרנגולת, הוא שמר עליו שלא ייכרת, לפי שזנב שועל שועל.¹⁹ במשל אחר של לוין קיפניס¹⁹ לא התפתה התרנגול לעצת השועל, לפי שזנב

שועל זנב, והשועל שועל תמיד:

חרוך זנב שועל - והוא הנחו	על עץ שכוי אדום כרבולת
אחד משלוש מאות השועלים	עומד לו על ענף
אשר שלח שמשון בשיבולים	ועל ידו התרנגולת.
נמלט כל עוד נפשו קרבהו	
והוא עיף	וירד ריר מפיו לראות בני הכנף
כואב, רעב	שלום - קרא שועל חנף -
ויסר אל הכפר	אני משדה פלישתים אמהרה
וירא	ותבוסתם אשר נחלו

19 משלים, הוצאת שמואל זימזון בע"מ, תל אביב 1974, עמ' 102-104.

אם כך מלידה חסרתהו	וחלליהם אשר נפלו
אם בעבוט נתתהו	לכם כיום אספרה.
לא לי לדעת.	אך מלכם על עץ ענף
אולם, אני מכיר שועל לא בזנב	אלי רדו נא יחד
אלא בפיו.	ואל תפתדו פחד
וזה הכלל אשמור ואף אדע ידוע	הן לא זאב אף לא שועל אני
הישמח לך מכל חיה ולה שיניים	רדו ותוכחו שגם זנב אין לי.
אם אף חסרו לה גם זנב וגם ציפורניים	ענה שכוי בר דעת
כל עוד חיה יחיה הלוע.	אמנם, חביבי, זנב חסרת
	כאשר דברת

קיפניס העמיד במשל זה את השועל במערומיו. הוא חיבר את מעשה שמשון, שקשר לפידיים לזנבות השועלים ואת עורמת השועל. השועל ביקש כדרכו לפתות את התרנגול להתחבר אליו, הזנב שהשועל נשמר בו מן התרנגולת אצל ר' ברכיה ואחר כך אצל ביאליק, אבד אצל קיפניס. ואולם, השועל ערום גם בשעה שתפארתו אבודה ממנו. וכך הוא סבר להפיל בפח את התרנגול, אבל התרנגול ניתנה בו בינה והוא מבחין בין יום ולילה ובין זנב שיש בו אך תפארת ובין לוע שאין אחריו חיים, גברה בינתו על עורמת השועל.

זנב השועל ארוך ועליו תפארתו. על תפארת זו שומר השועל והיא לו כמו כתר מלכות, הגם שהזנב משתרך מאחוריו ומשתלשל למטה. אין לשועל יופי ותואר כשל מלך, אבל די לו בזנב מלכות, מפני שזנב מלכות מלכות.